

CYRILLA VAN DER DONK **EN** BAS VAN LANEN

PRAKTIJKONDERZOEK IN DE SCHOOL

uitgeverij
coutinho

Praktijkonderzoek in de school

www.coutinho.nl/pids4

Met de code in dit boek heb je toegang tot je online studiemateriaal. Dit materiaal bestaat uit leerdoelen, sjablonen, een begrippenlijst, een begrippentrainer, vragen en opdrachten bij ieder hoofdstuk, uitwerkingen van de oefeningen en links naar nuttige websites.

Om je studiemateriaal te activeren heb je onderstaande code nodig. Ga naar **www.coutinho.nl/pids4** en volg de instructies.

Praktijkonderzoek in de school

Cyrilla van der Donk

Bas van Lanen

Vierde, herziene druk

uitgeverij | **C**
coutinho

bussum 2024

© 2009/2020 Uitgeverij Coutinho bv

Alle rechten voorbehouden.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (www.reprorecht.nl).

Voor de readerregeling kan men zich wenden tot Stichting UvO (Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, www.stichting-uvo.nl). Voor het gebruik van auteursrechtelijk beschermd materiaal in knipselkranten dient men contact op te nemen met Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, www.stichting-pro.nl).

Eerste druk 2009

Vierde, herziene druk 2020, zesde oplage 2024

Uitgeverij Coutinho

Postbus 333

1400 AH Bussum

info@coutinho.nl

www.coutinho.nl

Omslag: Bart van den Tooren, Amsterdam

Foto's omslag: © Nationale Beeldbank / © Hollandse Hoogte

Opmaak binnenwerk: Coco Bookmedia, Amersfoort

Noot van de uitgever

Wij hebben alle moeite gedaan om rechthebbenden van copyright te achterhalen. Personen of instanties die aanspraak maken op bepaalde rechten, wordt vriendelijk verzocht contact op te nemen met de uitgever.

ISBN 978 90 469 0732 0

NUR 841

Ten geleide

Leraren werken in een boeiende en uitdagende beroepspraktijk en leveren een belangrijke bijdrage aan de voorbereiding van kinderen en jongeren op hun toekomstige rol in de samenleving. Politieke, culturele, technologische en maatschappelijke ontwikkelingen beïnvloeden in toenemende mate de kerntaak van de leraar. Het is daarom belangrijk dat onderwijs en de kwaliteit van onderwijs in de school onderwerp van gesprek zijn en blijven. Er bestaan verschillende zienswijzen op hoe scholen vorm kunnen geven aan de hoofddoelen van het onderwijs (kwalificatie, maatschappelijke vorming en persoonsvorming), vakinhoudelijke onderwerpen, actuele vraagstukken en de uitdagingen van de 21e eeuw.

Leraren spelen een centrale rol in zowel het vormgeven van het huidige onderwijs als in het ontwikkelen van het onderwijs van de toekomst. Om dit te kunnen doen moeten leraren voortdurend blijven leren. Op die manier kunnen ze zich kritisch verhouden tot de eisen en wensen die vanuit de samenleving op hen afkomen en kunnen ze onderbouwde keuzes maken voor gewenste veranderingen in het eigen onderwijs. Zo kunnen ze het onderwijs blijvend vernieuwen en verbeteren. Zicht op de eigen rol, de eigen stuurkracht en het eigen onderzoekend vermogen zijn daarbij noodzakelijk. De beste plek voor leraren om te leren, is daar waar het gebeurt of in ieder geval moet gebeuren: op school. Dit betekent dat zowel voor de zittende leraren als voor de aanstaande leraren het leren op de werkplek het uitgangspunt is voor hun professionele ontwikkeling. Vernieuwen door leren is een sociaal en creatief proces en de exacte uitkomst staat lang niet altijd vast. Leraren leren van en met elkaar in bijvoorbeeld kenniskringen, leergemeenschappen of docentontwerpteam. Meer en meer zien we nu ook hoe scholen, lerarenopleidingen en onderzoeksinstituten de handen ineenslaan om in regionale en landelijke netwerken gezamenlijk belangrijke thematieken op te pakken. Binnen deze netwerken nemen leraren, lerarenopleiders en onderzoekers de onderwijspraktijk en het lerarenberoep op een systematische wijze onder de loep, waarbij ze zowel zelf onderzoek doen als ook kennis en ervaringen uit andere onderzoeken delen en vertalen naar de eigen context.

Praktijkonderzoek als professionele leerstrategie is een krachtige methodiek om het onderzoekend vermogen van aanstaande leraren, maar zeker ook van startende en meer ervaren leraren en (leraren)opleiders, te ontwikkelen. Deze herziene uitgave van *Praktijkonderzoek in de school* biedt hiervoor een heldere leidraad. De methodiek is verbonden aan de primaire processen van de onder-

wijspraktijk en verbindt theorie en praktijk. Het boek besteedt naast de kernactiviteiten van de onderzoekscyclus ook aandacht aan innovatie, waaronder het ontwerpen van onderwijs en de implementatie van de opbrengsten van praktijkonderzoek in de school. Op deze manier werkt de methodiek als motor voor duurzame onderwijsverbetering.

Miranda Timmermans

Lector Leer**kracht** Pabo Avans Hogeschool

Voorzitter Vereniging Lerarenopleiders Nederland

April 2020

Voorwoord

Praktijkonderzoek is een methodiek die richting kan geven aan het leren in de schoolorganisatie. Het biedt concrete handvatten om de eigen onderwijspraktijk op een systematische wijze in interactie met anderen te verkennen, te leren begrijpen en waar nodig te verbeteren.

We hebben beiden ervaren hoe verrijkend praktijkonderzoek heeft gewerkt in ons eigen werk en dat van anderen. We hadden de nodige ervaring opgedaan met het uitvoeren en begeleiden van dit soort onderzoek en merkten dat er op lerarenopleidingen en scholen nadrukkelijk behoefte was aan heldere en realistische ideeën over hoe praktijkonderzoek van waarde kan zijn voor het onderwijs. In 2009 hebben we daarom besloten de methodiek in samenwerking met Uitgeverij Coutinho in boekvorm te presenteren. Dit heeft geleid tot de publicaties *Praktijkonderzoek in de school* en *Praktijkonderzoek in zorg en welzijn*. Beide boeken worden inmiddels veel gebruikt op zowel de opleidingen als in het werkveld in Nederland en Vlaanderen.

Praktijkonderzoek in de school zal in 2021 ook in het Duits verschijnen. Hierbij werken we samen met prof. dr. Annette Textor (Universität Bielefeld) en prof. dr. Harry Kullmann (Universität Siegen). Eerder (september 2014) is het boek *Praktijkonderzoek in zorg en welzijn* in samenwerking met prof. dr. Michael T. Wright van de Katholische Hochschule für Sozialwesen Berlin en het Institut für Soziale Gesundheit in het Duits gepubliceerd onder de titel *Praxisforschung im Sozial- und Gesundheitswesen*. Naar verwachting verschijnen edities van het boek in 2021 ook op de Amerikaanse en de Braziliaanse markt.

In deze vierde, herziene druk hebben we *Praktijkonderzoek in de school* geactualiseerd op basis van feedback die we ontvangen hebben vanuit de opleidingen en het scholenveld en de uitwisseling met collega's in binnen- en buitenland. In vergelijking met de vorige editie besteden we uitgebreider aandacht aan het in kaart brengen van de context, het afbakenen van een praktijkprobleem, het kiezen van methoden van dataverzameling, het selecteren van het beste ontwerpidee bij een ontwerponderzoek en het gebruikmaken van theorie bij verschillende kernactiviteiten. Daarnaast maken we expliciet onderscheid tussen kennisgericht praktijkonderzoek en ontwerponderzoek. Voor beide vormen van praktijkonderzoek vormt dit boek een leidraad.

Praktijkonderzoek in de school is geschreven in samenwerking met een groot aantal opleiders en professionals uit het onderwijs. De volgende personen

hebben meegewerkt aan de totstandkoming van het boek door commentaar te geven en/of casuïstiek aan te leveren. In dat kader noemen en bedanken wij (in alfabetische volgorde): Anouke Bakx, Fedor de Beer, Jos Brink, Henk Delger, Arjan Dieleman, Edith van Eck, Hans van Huijgevoort, Bert Imandt, Peer Kennis, Ruud Klarus, Hennie Komduur, Elke Kraaijvanger, Harry Kullmann, Joke Langbein, Johan van der Leest, Joke Morshuis, Fred Muijrs, Daphne Rijborz, Hans Scheltinga, Anna Schneider, Arno van Stippent, Annette Textor, Micha Ummels, Klaas van Veen, Maarten van Veen, Piet-Hein van de Ven, Michael T. Wright en Theo van Zon.

Daarnaast gaat een speciaal woord van dank uit naar Miranda Timmermans voor het schrijven van het *Ten geleide* en naar Robin Meeuwisse van Uitgeverij Coutinho voor zijn betrokkenheid en ondersteuning bij de totstandkoming van deze vierde, herziene versie.

Verder bedanken we de volgende organisaties: Hogeschool van Arnhem en Nijmegen (HAN), Scholengroep Rijk van Nijmegen, Alliantie Voortgezet Onderwijs, Stichting voor Katholiek en Protestants-Christelijk Primair Onderwijs Delta, Collaborative Action Research Network (CARN).

Tot slot noemen we de mensen die ons zeer dierbaar zijn en die direct of indirect een bijdrage hebben geleverd aan de realisatie van dit boek. Voor Cyrilla zijn dat Henk, Roeland, Pauline en ons mam. Voor Bas zijn dat Marjo, Gerard en Astrid.

Cyrilla van der Donk en Bas van Lanen
April 2020

Inhoud

Inleiding	15
Leeswijzer	21
1 Een inleiding op praktijkonderzoek	25
1.1 Een positiebepaling van praktijkonderzoek	25
1.1.1 Het belang van een onderzoekende beroepshouding	25
1.1.2 Hoofddoelen van onderzoek	27
1.1.3 Onderzoeksbenaderingen	29
1.1.4 Een definitie van praktijkonderzoek	31
1.2 Kernactiviteiten van praktijkonderzoek	32
1.3 Onderzoeksfuncties	36
1.3.1 Definiërend praktijkonderzoek	37
1.3.2 Beschrijvend praktijkonderzoek	38
1.3.3 Vergelijkend praktijkonderzoek	38
1.3.4 Evaluerend praktijkonderzoek	39
1.3.5 Verklarend praktijkonderzoek	40
1.3.6 Ontwerponderzoek	40
1.4 Kenmerken van praktijkonderzoek	41
1.5 Spelregels van praktijkonderzoek	47
1.5.1 Methodologische kwaliteit en bruikbaarheid	48
1.5.2 Richtlijnen voor methodologische kwaliteit en bruikbaarheid	51
1.5.3 Externe validiteit en overdraagbaarheid	56
1.5.4 Richtlijnen voor overdraagbaarheid	57
1.6 Samenvatting	58
1.7 Oefeningen	60
2 De school als onderzoekscontext	67
2.1 Specifieke kenmerken van schoolorganisaties	67
2.2 Niveaus van praktijkonderzoek	73
2.3 Praktijkonderzoek in relatie tot kwaliteitszorg	74
2.4 Vormen van betrokkenheid bij praktijkonderzoek	75
2.5 Ethische aspecten van praktijkonderzoek	78

2.6	Praktijkonderzoek voor een opdrachtgever	80
2.7	Kort- en langlopend praktijkonderzoek	82
2.8	Samenvatting	86
2.9	Oefeningen	87
3	Oriënteren	89
3.1	Aanleidingen voor een praktijkonderzoek	90
3.2	Een praktijkprobleem signaleren	92
3.3	De context in kaart brengen	98
3.4	Een praktijkprobleem kiezen	100
3.5	Een verkennende probleemanalyse uitvoeren	102
3.6	Het praktijkprobleem beschrijven	114
3.7	Opbrengsten vastleggen	116
3.8	Samenvatting	117
3.9	Oefeningen	118
4	Richten	121
4.1	Op het praktijkprobleem inzoomen en keuzes maken	122
4.1.1	Het praktijkprobleem afbakenen met behulp van de theorie en praktijk	122
4.1.2	De keuzes die je maakt verantwoorden	126
4.2	Het onderzoeksdoel formuleren	127
4.3	Onderzoeksvragen verkennen	131
4.4	Een kennisvraag of een ontwerpvraag formuleren	133
4.4.1	Een kennisvraag formuleren	134
4.4.2	Een ontwerpvraag formuleren	136
4.5	De reikwijdte van de onderzoeksvraag bepalen	137
4.6	De onderzoeksvraag uitwerken in een hoofdvraag en deelvragen	139
4.6.1	Deelvragen bij ontwerponderzoek	141
4.6.2	Volgtijdelijkheid van deelvragen	144
4.7	Richtlijnen voor het formuleren en controleren van de onderzoeksvraag	145
4.8	Opbrengsten vastleggen	149
4.9	Samenvatting	150
4.10	Oefeningen	151

5	Plannen	153
5.1	Methoden van dataverzameling bij praktijkonderzoek	154
5.1.1	Tekstbronnen bestuderen	154
5.1.2	Observeren	155
5.1.3	Bevragen	157
5.1.4	Alternatieve methoden van dataverzameling	158
5.1.5	Bezoeken	161
5.2	Methoden van dataverzameling kiezen	162
5.3	Respondenten selecteren	166
5.4	Onderzoeksactiviteiten beschrijven en plannen	169
5.4.1	Onderzoeksactiviteiten beschrijven en plannen in de tijd	170
5.4.2	Aanvullende onderzoeksactiviteiten bij ontwerponderzoek	173
5.4.3	Randvoorwaarden beschrijven	174
5.5	Het onderzoeksplan opstellen	175
5.5.1	Onderdelen van een onderzoeksplan	175
5.5.2	Beoordelen van het onderzoeksplan	176
5.6	Samenvatting	177
5.7	Oefeningen	178
6	Verzamelen	183
6.1	Instrumenten voor dataverzameling	183
6.1.1	Een instrument voor dataverzameling ontwikkelen	185
6.1.2	Aandachtspunten bij de uitwerking van instrumenten voor dataverzameling	187
6.2	Bestuderen	188
6.2.1	Wijze van bestuderen	189
6.2.2	Instrumenten bij het bestuderen van tekstbronnen	191
6.3	Observeren	193
6.3.1	Wijze van observeren	195
6.3.2	Instrumenten bij het observeren	203
6.4	Bevragen	208
6.4.1	Wijze van bevragen	210
6.4.2	Instrumenten om een interview uit te voeren	214
6.4.3	Instrumenten om een vragenlijst of enquête af te nemen	220
6.4.4	Instrumenten om een toets of test af te nemen	224
6.5	Alternatieve methoden van dataverzameling	227
6.5.1	Alternatieve methoden van dataverzameling inzetten	227
6.5.2	Instrumenten bij alternatieve methoden van dataverzameling	234

6.6	Bezoeken	234
6.6.1	Wijze van bezoeken	234
6.6.2	Instrumenten bij het bezoeken	236
6.7	Samenvatting	237
6.8	Oefeningen	238
7	Analyseren en concluderen	245
7.1	Van verzamelde data naar analyseresultaten	245
7.2	Voorgestructureerde data analyseren	249
7.2.1	Data-analyse bij kijkpunten, observatiepunten en vragen die getallen opleveren	250
7.2.2	Data-analyse bij gesloten kijkpunten, observatiepunten en vragen	253
7.2.3	Data-analyse bij beoordelingsschalen	259
7.2.4	Data-analyse bij gesloten toets- en testvragen	260
7.3	Minder gestructureerde data analyseren	260
7.3.1	Data-analyse bij open kijkpunten, observatiepunten en vragen	261
7.3.2	Visuele of auditieve data analyseren	268
7.3.3	Data-analyse bij open toets- en testvragen	269
7.4	Concluderen	270
7.4.1	Concluderen bij een kennisgericht praktijkonderzoek	270
7.4.2	Concluderen bij een ontwerponderzoek	274
7.5	Algemene aanbevelingen	280
7.6	Samenvatting	285
7.7	Oefeningen	286
8	Ontwerpen en innoveren	293
8.1	Een inleiding tot ontwerponderzoek	293
8.2	De innovatiecyclus: ontwerpen	298
8.2.1	Ontwerpideeën genereren	299
8.2.2	Een beargumenteerde keuze maken voor de best passende oplossing	303
8.2.3	Het ontwerp verder uitwerken	306

8.3	De innovatiecyclus: verzamelen, analyseren en concluderen	306
8.3.1	Data verzamelen tijdens of na afloop van het testen van het ontwerp	307
8.3.2	Analyseren van de testdata en concluderen of het ontwerp voldoet	311
8.4	Rapporteren en presenteren bij ontwerponderzoek	313
8.5	Rapid prototyping	314
8.6	Samenvatting	315
8.7	Oefeningen	316
9	Rapporteren en presenteren	319
9.1	Onderzoeksresultaten verspreiden en implementeren	320
9.2	Doelgroepen bepalen en analyseren	321
9.3	Onderzoeksresultaten verspreiden	324
9.3.1	Rapporteren	325
9.3.2	Presenteren	331
9.4	Implementeren	334
9.4.1	Kenmerken van de verandering	336
9.4.2	Veranderingsfasen	338
9.4.3	Implementatiestrategieën	339
9.5	Evalueren	341
9.5.1	Vooruitkijken	341
9.5.2	Evaluatie en beoordeling van het praktijkonderzoek	341
9.6	Samenvatting	344
9.7	Oefeningen	345
	Bijlage A Het gebruik van bronnen	347
A1	Welke soorten tekstbronnen zijn er?	347
A2	Hoe vind je geschikte tekstbronnen?	351
A3	Hoe beoordeel je de bruikbaarheid van tekstbronnen?	353
A4	Hoe verwijst je naar bronnen?	356
	Literatuur	361
	Register	371
	Over de auteurs	381

Inleiding

Waarom dit boek?

Als leraar speel je een belangrijke rol in de ontwikkeling van kinderen en jongeren. Je levert vanuit jouw ervaring en deskundigheid dagelijks een wezenlijke bijdrage aan het vormen van leerlingen tot zelfstandige en verantwoordelijke wereldburgers. Je werkt in een dynamische en complexe beroepsomgeving die hoge eisen stelt aan jouw handelen en leervermogen. Praktijkonderzoek is een methodiek die je concrete handvatten kan bieden om je eigen onderwijspraktijk op een systematische wijze in interactie met anderen te verkennen, te leren begrijpen en waar nodig te verbeteren.

We gaan in deze inleiding nader in op een aantal beweegredenen om aan de hand van dit boek met praktijkonderzoek aan de slag te gaan.

Praktijkonderzoek is een professionele leerstrategie

‘Leerkrachten moeten de competentie hebben om het eigen handelen te plaatsen in het perspectief van de ontwikkelingen in de beroepspraktijk en zich daarbij afvragen wat zij nodig hebben om het eigen onderwijs te kunnen verbeteren en vernieuwen. Naast routines en ervaring, wordt steeds vaker een beroep gedaan op nieuwe kennis en vaardigheden, op flexibel en innovatief handelen. Dit vraagt van leerkrachten een continu proces van leren. De beste plek om dat te doen is daar waar ze werken’, aldus Timmermans (2016, p. 16). Praktijkonderzoek kan fungeren als een belangrijke strategie voor professionele ontwikkeling die toegepast kan worden in de eigen werksituatie (Bolhuis & Kools, 2012; Jacobs, 2013; Leuverink & Aarts, 2018; Ros, 2015; 10voordeleraar, 2019; Van der Donk & Van Lanen, 2018; Van Katwijk & Enthoven, 2018; Van der Steen & Oolbekkink Marchand, 2014). Timmermans et al. (2018) maken onderscheid in ontwikkeling op het gebied van het uitvoeren van onderzoek (en de ondersteuning van anderen hierbij), het ontwikkelen van een onderzoekende houding en het verbeterd handelen in de klas en school.

Praktijkonderzoek ondersteunt de (voorbereidende) beroepsuitoefening

Het werk van leraren bestaat uit een breed scala aan beroepstaken. Alle beroepstaken en daaruit voortvloeiende beroepsproducten vergen een bepaalde vorm van onderzoekend vermogen (Losse, 2018). Denk bijvoorbeeld aan het analyseren van praktijkproblemen, het nemen van beslissingen, het in gesprek gaan met ouders, het ontwikkelen van lesmateriaal, het plannen van projecten, het beoordelen van beleidsplannen, het evalueren van leerinterventies en het in

kaart brengen van leervorderingen. Andriessen (2014) betoogt dat onderzoek het praktisch relevant handelen in de praktijk moet ondersteunen. Praktijkonderzoek is als professionele leerstrategie een onderzoeksvorm die goed inpasbaar is in het dagelijks beroepsmatig handelen in de eigen school (Bolhuis & Kools, 2012). Bolhuis (2016) benadrukt dat deze vorm van onderzoek tot doel heeft met meer begrip en beter onderbouwd (individueel of gezamenlijk) te handelen in de eigen onderwijspraktijk. Enthoven en Oostdam (2014) geven aan dat (toekomstige) leraren door het uitvoeren van onderzoek leren om methodisch te handelen en abstract te denken, waardoor ze met een kritische(re) blik kijken naar het eigen functioneren en beter in staat zijn tot het flexibel inspelen op praktijkproblemen. Uit verschillende studies is gebleken dat het doen van praktijkonderzoek leidt tot een onderzoekende houding (Ros & Van den Bergh, 2018). Dit houdt in dat leraren zich voortdurend afvragen of hun ideeën over goed onderwijs wel juist zijn en of de aanpak die zij hanteren wel werkt voor al hun leerlingen. Ros en Van den Bergh (2018) benadrukken verder dat leraren met een onderzoekende houding planmatig en systematisch werken, gebruikmaken van gegevens en literatuur, en gericht zijn op leren van en met collega's. Sinds de eeuwwisseling heeft er een enorme ontwikkeling op het gebied van praktijkonderzoek in de curricula van de bachelor van de educatieve opleidingen plaatsgevonden (Van Katwijk & Enthoven, 2018). Praktijkonderzoek in de school maakt deel uit van de beroepsuitoefening en is daarom opgenomen in de kennisbases van de lerarenopleidingen in Nederland (10voordeleraar, 2019) en de basiscompetenties voor leraren in Vlaanderen (Departement Onderwijs en Vorming, 2019). Aankomende leraren dienen de methodiek aan het einde van de opleiding te beheersen. De toenemende aandacht voor het ontwikkelen van het onderzoekend vermogen van studenten heeft aldus Van Katwijk en Enthoven (2018) invloed gehad op de uitstroom van afgestudeerde leraren. Van den Bergh et al. (2017) hebben een studie uitgevoerd onder afgestudeerde leraren die praktijkonderzoek hebben leren doen in de opleiding. Er blijkt een positieve relatie te zijn tussen de ervaring die leraren hebben opgedaan met het doen van praktijkonderzoek en hun inschatting over verschillende aspecten van hun onderzoekende houding en literatuurgebruik.

Praktijkonderzoek is een innovatiestrategie

Grote, complexe, elkaar snel opvolgende vraagstukken waar geen simpele oplossing voor bestaat, vragen in toenemende mate om aandacht voor de ontwikkeling van niet-routinematige vaardigheden van professionals (Onderwijsraad, 2014; Vereniging Hogescholen, 2018). Het werkveld heeft behoefte aan vakkundige, innovatieve beroepskrachten met onderzoekend vermogen (Onderwijsraad, 2014; Vereniging Hogescholen, 2018).

Veel leraren en schoolleiders zijn zich ervan bewust dat innovatie niet zonder onderzoek kan (KNOW, 2018). Praktijkonderzoek draagt ertoe bij dat er meer doelgericht en planmatig geïnnoveerd wordt (Ros & Van den Bergh, 2018). Timmermans et al. (2018) geven aan dat de aard van de impact zeer divers kan zijn. Gedacht moet worden aan opbrengsten als het realiseren van een doorgaande lijn, een nieuwe aanpak, meer bewustwording, nieuwe inzichten, de aanschaf van een nieuwe methode of praktische materialen, verbeteringen in het handelen van leraren, een cultuuromslag, intensievere samenwerking tussen leraren en scholen, en verbeterde leerprestaties. Praktijkonderzoek leidt dus niet alleen tot een beter begrip van de praktijk, maar kan ook leiden tot verbetering van (of ingrijpen in) deze praktijk (Van der Auweraert & Hommersum, 2018; Van der Donk & Van Lanen, 2019). In het laatste geval spreekt men doorgaans over ontwerponderzoek of ontwerpgericht praktijkonderzoek, waarbij onderzoek een middel is om een oplossing te vinden voor een probleem waar professionals in de onderwijspraktijk tegenaan lopen. Deze vorm van onderzoek kan beschouwd worden als een stimulerende strategie bij onderwijsinnovatie (Pauw et al., 2018). De methodiek van praktijkonderzoek biedt een duidelijk kader om op systematische wijze individueel of in teamverband problemen aan te pakken of innovaties in gang te zetten. Onderzoek door leraren kan fungeren als vehikel voor verandering (Beijaard, 2019).

Praktijkonderzoek is een strategie voor kwaliteitszorg

Meulenbrug et al. (2014) geven aan dat praktijkonderzoek vooral vruchtbaar is binnen de school wanneer dit verbonden is met schoolontwikkeling. Steeds meer scholen ontwikkelen beleid om het onderzoek dat leraren uitvoeren om zichzelf te professionaliseren, te verbinden aan school- en kennisontwikkeling (Beijaard, 2019). Ros (2015) onderscheidt twee functies van praktijkonderzoek in het kader van duurzame schoolontwikkeling: een feedbackfunctie en een dialoogfunctie. Enerzijds houdt de school zichzelf een spiegel voor, waardoor onderwijsverbeteringen een systematischer en transparanter karakter krijgen. Anderzijds kan praktijkonderzoek leraren stimuleren om op een kritische en reflectieve manier met elkaar in gesprek te gaan over onderwijsthema's.

Praktijkonderzoek kan beschouwd worden als een vorm van kwaliteitszorg die in de praktijk verankerd is en zowel de professionals als de doelgroep centraal stelt (Van der Donk et al., 2014). De verantwoordelijkheid voor de uitvoering van het kwaliteitsbeleid van de organisatie ligt daarmee niet alleen bij het management, maar ook bij de leraar zelf. Praktijkonderzoek gaat uit van en bevordert natuurlijke processen van kennisuitwisseling op de werkvloer, waardoor de organisatie continu in ontwikkeling blijft. Praktijkonderzoek draagt

daarmee bij aan wat ook wel *de lerende organisatie* genoemd wordt (Senge, 1990). Krüger (2014) benadrukt dat het bij onderwijsinnovatie van belang is dat op alle niveaus van de schoolorganisatie (zowel door leerlingen, leraren en schoolleiders als bestuurders) wordt geleerd.

Praktijkonderzoek bevordert de verbinding tussen de wetenschap en de onderwijspraktijk

Als leraren een praktijkonderzoek uitvoeren, hebben ze een duidelijke reden om kennis te nemen van onderzoeksresultaten van anderen en te onderzoeken of en hoe zij daar in hun eigen praktijk iets mee kunnen doen (Bolhuis, 2012a). Praktijkonderzoek bevordert de integratie van theorie en praktijk; bestaande inzichten worden gerelateerd aan een specifieke beroepscontext op basis waarvan nieuwe praktijkkennis ontstaat. Praktijkonderzoek kan dan ook beschouwd worden als een vorm van valorisatie van (veelal Nederlands) wetenschappelijk onderzoek: de resultaten hiervan krijgen betekenis voor de praktijk (Ros et al., 2016). De leraar-onderzoeker verwerft nieuwe inzichten en laat zich niet enkel leiden door hypes of beweringen die weinig evidentie kennen. Als hij kennisneemt van verschillende perspectieven, kan hij op basis hiervan als leraar in zijn specifieke context beter afwegen wat nodig is en zijn keuzes beargumenteren (Vanhoof, 2018). Praktijkonderzoek kan daarmee bijdragen aan het verkleinen van de eerder door Broekkamp en Hout-Wolters (2006) gesignaleerde kloof tussen wetenschap en onderwijspraktijk (Dieleman, 2009; Verdonshot, 2010).

Opbrengsten van praktijkonderzoek kunnen daarnaast bijdragen aan het vergroten van de gezamenlijke kennisbasis (Kools, 2012). Dit kan resulteren in uitkomsten die overdraagbaar (*transfereerbaar*) zijn en ook interessant kunnen zijn voor onderwijsprofessionals buiten de schoolorganisatie waar het onderzoek heeft plaatsgevonden (Nationaal Regieorgaan Onderwijsonderzoek, 2018).

Praktijkonderzoek is een eigenstandige vorm van onderzoek

Een leraar wordt niet opgeleid tot onderzoeker, maar zet onderzoek in als middel om te leren en zich te ontwikkelen. Onderzoek draagt daarmee bij aan het beter leren begrijpen en vooral ook het ingrijpen in de praktijk. Het doel is niet enkel te komen tot nieuwe kennis, maar deze kennis dient een hoger doel: het oplossen van praktijkproblemen. Het onderzoeksproces kenmerkt zich door de inzet van een cocktail van methoden en resulteert doorgaans in een advies en/of ontwerp (De Zwart, 2018). Dit vraagt om een eigenstandige vorm van onderzoek die aansluit bij de praktijk en zowel de methodologische grondigheid als praktische relevantie centraal stelt (Andriessen, 2014). Ook Bolhuis (2016) benadrukt dat met praktijkonderzoek als professionele leerstrategie

heel andere veranderingen en belangen gemoeid zijn dan met wetenschappelijk onderzoek. Waar je bij onderzoek als onderdeel van de beroepsuitoefening in de eigen praktijk gericht bent op het verbeteren van die praktijk op grond van beter inzicht, richt wetenschappelijk onderzoek zich op het produceren van zo generiek mogelijke kennis. Het ligt daarom voor de hand dat er voor onderzoek gericht op de eigen praktijk een daarbij passende onderzoeksaanpak gehanteerd wordt.

De methodiek van praktijkonderzoek zoals beschreven in dit boek is op veel lerarenopleidingen en scholen in Nederland en Vlaanderen de standaard geworden voor deze eigenstandige vorm van onderzoek. Het laat zien welke kwaliteitscriteria bij praktijkonderzoek van belang zijn en biedt concrete handvatten aan de hand waarvan leraren de methodiek in praktijk kunnen brengen.

Wat maakt dit boek uniek?

Praktijkonderzoek in de school is sinds 2009 op de Nederlandse en Vlaamse markt en biedt een heldere methodiek voor het (leren) uitvoeren van een praktijkonderzoek. Het is een uniek boek, omdat het:

- uitgaat van een realistische, praktijkgerichte visie op onderzoek;
- een cyclus presenteert die onderzoek verbindt aan innovatie;
- praktijkonderzoek relateert aan het dagelijks handelen in onderwijs-situaties;
- noodzakelijke onderzoeksvaardigheden behandelt en oefeningen aanbiedt om deze te verwerven;
- een scala aan praktijkvoorbeelden uit de onderwijspraktijk bevat die de gepresenteerde kennis en vaardigheden verduidelijken;
- naast kennisgericht praktijkonderzoek ook aandacht besteedt aan ontwerp-onderzoek, met behulp waarvan leraren een bijdrage kunnen leveren aan het verbeteren van de onderwijspraktijk;
- ook gebaseerd is op internationale inzichten door de samenwerking die de auteurs zijn aangegaan met experts in Duitsland, Brazilië en de Verenigde Staten, waar een bewerkte versie van dit boek op de markt is verschenen of spoedig zal verschijnen.

Voor wie is dit boek?

We onderscheiden de volgende doelgroepen:

- hbo- en wo-studenten in de bachelor- en/of de masterfase van een lerarenopleiding, zowel voor het primair onderwijs en het voortgezet onderwijs als het beroepsonderwijs en de volwasseneneducatie;
- begeleiders (zowel lerarenopleiders als werkplekbegeleiders) van studenten of leraren die onderzoek doen op scholen;

- leraren en schoolleidingen in zowel het primair onderwijs en het voortgezet onderwijs als in het beroepsonderwijs en de volwasseneneducatie, evenals lerarenopleiders die hun eigen onderwijspraktijk willen verbeteren en zich verder willen professionaliseren door middel van onderzoek.

Leeswijzer

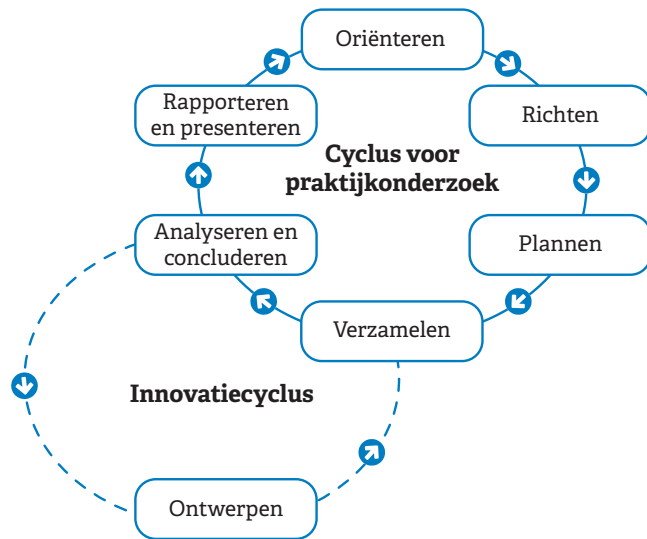
Dit boek kan worden gebruikt als leidraad bij het voorbereiden en uitvoeren van praktijkonderzoek in de onderwijspraktijk.

De eerste twee inleidende hoofdstukken van het boek zijn beschouwend van aard. Hoofdstuk 1 geeft een algemene beschrijving van praktijkonderzoek. In hoofdstuk 2 wordt het verband aangegeven tussen praktijkonderzoek en de onderwijspraktijk.

De hoofdstukken 3 tot en met 9 beschrijven de zeven kernactiviteiten van praktijkonderzoek. Elke kernactiviteit wordt beschreven in een apart hoofdstuk, zodat het boek eenvoudig kan worden gebruikt als naslagwerk.

De basistekst wordt verduidelijkt met praktijkvoorbeelden. Aan het eind van elk hoofdstuk zijn oefeningen opgenomen, gericht op het oefenen van onderzoeksvaardigheden. In de tekst wordt met het pictogram verwezen naar deze oefeningen. Zowel de voorbeelden als de oefeningen zijn ontleend aan praktijksituaties in het onderwijs.

In figuur 1 zijn de kernactiviteiten die in de verschillende hoofdstukken centraal staan kort omschreven. De onderzoeksvaardigheden reflecteren en communiceren zijn gedurende het gehele onderzoek van toepassing en zijn daarom niet expliciet opgenomen in de figuur.

Hoofdstuk 3 Oriënteren	Hoofdstuk 4 Richten	Hoofdstuk 5 Plannen	Hoofdstuk 6 Verzamelen
- Een praktijkprobleem signaleren. - De context analyseren. - Een praktijkprobleem kiezen. - Een verkennende probleemanalyse uitvoeren. - Het praktijkprobleem beschrijven.	- Inzoomen op het praktijkprobleem en keuzes maken. - Het onderzoeksdoel formuleren. - De onderzoeksvraag formuleren. - De probleemstelling beschrijven.	- De methoden van dataverzameling kiezen. - De respondenten selecteren. - De onderzoeksactiviteiten plannen en beschrijven. - Het onderzoeksplan opstellen.	Data verzamelen door: - te bestuderen; - te bevragen; - te observeren; - alternatieve methoden in te zetten; - te bezoeken.

Hoofdstuk 7 Analyseren en concluderen	Hoofdstuk 8 Ontwerpen en innoveren	Hoofdstuk 9 Rapporteren en presenteren
- Voorgestructureerde data analyseren. - Minder gestructureerde data analyseren. - Conclusies trekken. - Ontwerpeisen formuleren (bij ontwerponderzoek).	- Ontwerpideeën genereren. - De best passende oplossing selecteren. - Het ontwerp uitwerken. - Het ontwerp testen, evalueren en aanpassen.	- De doelgroep bepalen. - Onderzoeksresultaten verspreiden. - Verbeteringen implementeren. - Het onderzoek evalueren.

Figuur 1 Leeswijzer

Online studiemateriaal

Op **www.coutinho.nl/pids4** vind je het online studiemateriaal bij dit boek. Dit materiaal bestaat uit:

- leerdoelen;
- sjablonen;
- een begrippenlijst;
- een begrippentrainer;
- vragen en opdrachten bij ieder hoofdstuk;
- uitwerkingen van de oefeningen;
- links naar nuttige websites.

Docenten kunnen via de website docentenmateriaal aanvragen.

